

UDK 311.21:314.7(497.5-3Slavonija)"2008/2017"

Primljeno: 1. 3. 2017.

Prihvaćeno: 22. 2. 2018.

Prethodno priopćenje

EKONOMSKO ISELJAVANJE IZ SLAVONIJE U SR NJEMAČKU NEKA IDENTITETSKA, PSIHOLOŠKA I ETIČKA PITANJA

Ivica ŠOLA

Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Trg Svetog Trojstva 3, 31 000 Osijek
ivica.sola@inet.hr

Marijana BIČVIĆ

Bicvic Communications
Radetzkystr. 35, DE – 86 165 Augsburg
bicvic.marijana@gmail.com

Sažetak

U prvom dijelu članka teorijski se propituje identitet migranta, stavljajući naglasak na krize s kojima se pridošlice suočavaju u novoj sredini u kontekstu hibridnosti i transnacionalnosti. Potom se razlaže pojam dijaspore u njezinoj višeznačnosti. Ističe se važnost medija u kontekstu suvremenih migracija kao mjesta susretanja koji nerijetko olakšavaju proces socijalizacije i integracije. U drugom dijelu donosimo rezultate istraživanja o iseljavanju ljudi iz Slavonije koje ne propituje, kao većina sličnih istraživanja, samo ekonomski vid toga fenomena, već se fokusira na neke identitetske, psihološke i etičke vidove. U zaključku se naglašava važnost opstojnosti katoličkih misija koje su najvažniji čimbenik u rješavanju mogućih kriza i problema djelovanja migranata u novonastalim uvjetima.

Ključne riječi: migrant, identitet, mediji, dijaspora, Slavonija, Hrvatska, Njemačka.

Uvod

Jedan od najaktualnijih pojmova u Europi zadnjih nekoliko godina, oko kojeg se vode polemike na svim društvenim i političkim razinama, jest pojam migracije. Povijesno gledano, migracije su oduvijek bile dio ljudske prošlosti, no ustrojstvom granica pitanje migracija i migranata otvara velike rasprave pri

čemu politički čimbenici imaju utjecaj na sam identitet migranta, kao i na njegovo samorazumijevanje i samoodređivanje. Pritom migracije hrvatskih građana možemo smatrati samo jednim u nizu nacionalnih migracija u današnjem vremenu globalizacije; kako objašnjava Ivan Lajić, teško je znati »koliko su one 'hrvatske', dakle autonomne, a koliko su odraz širih regionalnih procesa te dio europskih migracijskih procesa posljednjeg desetljeća«¹.

Zadnjih nekoliko godina Hrvatsku su obuhvatile snažne ekonomske migracije. Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju njezini građani ostvaruju pravo na potpunu slobodu kretanja, što je rezultiralo masovnim odlascima, koji još uvijek traju. Gledajući regionalno, u tome prednjače stanovnici Slavonije, koji se zbog nedostatka radnih mjesta, ali i ostalih razloga kao što je prometna povezanost ili školovanje, odlučuju preseliti u države u kojima se nadaju pronaći ono što im nedostaje u matičnoj državi. Upravo su oni predmet istraživanja ovog rada. Mjesta odredišta gdje sele stanovnici Slavonije u Saveznoj Republici Njemačkoj većinom su u najbogatijim regijama, Bayernu i Baden-Württembergu.

Cilj autora ovog rada jest istražiti identitetska pitanja s kojima se susreću stanovnici Slavonije prilikom preseljenja u regiju Baden-Württemberg, pri čemu se naglasak ne stavlja na statistiku, nego na poimaje sebe kao migranta te na definiranje hrvatskoga migrantskog kolektivnog identiteta prilikom preseljenja u drugu državu. Autore je također zanimalo čiji je utjecaj u najvećoj mjeri pridonio odluci preseljenja te kakav je njihov kulturni i nacionalni osjećaj s obzirom da žive »na relaciji« između dviju država. Kvalitativno su pokušali prikazati migrantske krize s kojima se susreću hrvatski migranti te (ne)određivanje kolektivnog identiteta.

Namjera rada je prikazati hrvatske ekonomske migracije više nego samu statistiku, dati uvid u razmišljanja migranata te objasniti situacije na individualnoj razini s kojima se susreću hrvatski migranti u drugoj državi, a u ovom radu riječ je o SR Njemačkoj. Pritom je važno prepoznati načine kojima bi se pristupilo rješavanju dezorijentacije migranata i stvaranju mogućnosti povezivanja dijaspore i hrvatskih institucija, konzularnih i kulturnih centara kao i katoličkih misija, kako bi se što bolje shvatile potrebe hrvatskih migranata te im se pomoglo u čuvanju nacionalnog identiteta unutar druge države.

Rad se sastoji od dvaju dijelova. Prvi dio rada bavi se hrvatskim migracijama i teorijskim aspektom pojma migranta i migrantske krize dok se u dru-

¹ Ivan LAJIĆ, Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća, u: *Migracijske i etničke teme*, 18 (2002.) 2–3, 136.

gom dijelu ti pojmovi istražuju na primjeru stanovnika Slavonije koji su migrirali u njemačku regiju Baden-Württemberg.

1. Hrvatski migrantski identitet

1.1. Ekonomske migracije hrvatskog stanovništva

Hrvatska se susrela s nekoliko velikih valova migracija. Ti su valovi imali različite uzroke i posljedice, no prema kategorizaciji migracija prevladavale su vanjske emigracije, koje ponajprije označavaju promjenu država kao migracijsku distancu.² Prema uzroku i motivu migracije, prioritetnu poziciju u hrvatskim migracijama često preuzimaju ekonomski faktori, ponekad u kombinaciji s demografskim, ekološkim i etno-kulturološkim motivima. Tako je i zadnji val emigracije, koji je započeo svjetskom krizom 2008. godine i još uvijek traje, uzrokovan uglavnom ekonomskim i političkim faktorima, ali se prema kriteriju voljnosti emigracije smatraju dobrovoljnima. Velik broj migranata jugoistočne Europe, a uz njih i hrvatski građani, migriraju upravo sa svrhom »poboljšanja kvalitete života«³. Gospodarski čimbenici, dostupnost transportnih sredstava i tehnološka revolucija utjecale su na porast broja migracija.⁴

Prema Državnom zavodu za statistiku (DZS) procjenjuje se da se iz Hrvatske od 2010. godine iselilo preko sto tisuća građana, međutim nije teško pretpostaviti da je taj broj i puno veći s obzirom da postoji i određeni broj građana koji je trajno nastanjen u drugim državama, ali zbog posjedovanja nekretnine ili sličnih situacija nisu odjavili prebivalište u Hrvatskoj.

Hrvatske emigracije dostižu vrhunac pristupom Republike Hrvatske Europskoj uniji, konkretnije od 1. srpnja 2015. godine, kada svi građani ostvaruju pravo na zapošljavanje unutar Unije (izuzev nekoliko država). Statistika pokazuje da se u 2016. godini u Hrvatsku doselilo iz inozemstva 13 985 osoba, a u inozemstvo se odselilo 36 436 osoba. Saldo migracije stanovništva Republike Hrvatske s inozemstvom bio je negativan i iznosio je 22 451.⁵ Najveći negativan saldo imaju slavonske županije. Uz pojam ekonomske migracije često se spominje i »odljev mozgova«, što je

² *Isto*, 138.

³ *Isto*, 139.

⁴ Usp. Ivo NEJAŠMIĆ, Iseljavanje iz Hrvatske od 1990. do 2001: demografske posljedice stoljetnog procesa, u: *Migracijske i etničke teme*, 30 (2014.) 3, 406.

⁵ Usp. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2016. (21. VII. 2017), u: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/07-01-02_01_2017.htm (10. I. 2018.).

velik gubitak ljudskog kapitala za nerazvijene zemlje, mada im same često ne pružaju radnu i profesionalnu perspektivu, a preko njih mogu donekle ostvariti transfer tehnologije.⁶ S tom se problematikom susreće i Hrvatska.

1.2. Migracije stanovništva Slavonije

Slavonija, prostor koji obuhvaća pet istočnohrvatskih županija, naglom industrijalizacijom u polovici XX. stoljeća bila je imigracijsko odredište.⁷ Ubrzo raste i broj građana, a odredišta postaju jaka urbana središta. Raspadom Jugoslavije mijenja se i struktura stanovništva, nakon čega počinje depopulacija slavonskog stanovništva, koja traje sve do danas. Intenzivnim vojnim djelovanjima pokrenute su prisilne migracije te se broj drugih nacionalnih manjina intenzivno smanjuje.⁸

Slavonska regija već desetljećima ne bilježi društveni i ekonomski napredak. Glavni uzroci migracije stanovništva su osiromašivanje, besperspektivnost poljoprivrede, centralizacija, propast tvrtki kao i brojne političke krize i nepotizam. U 2017. godini vrijednost BDP-a po stanovniku u slavonskim županijama iznosio je oko 13 000 eura, dok je, za usporedbu, u njemačkoj pokrajini Baden-Württemberg iznosio više od 42 000 eura, što može biti jedan od važnih čimbenika zašto se slavonsko stanovništvo odlučuje za migraciju u tu regiju.

Državni zavod za statistiku donosi rezultate koji pokazuju da su se od kraja 2009. do kraja 2016. godine iz slavonskih županija u inozemstvo odselile najmanje 36 833 osobe, a doselile se 9 523 osobe, što znači da je ostvaren »višak« odseljenih nad doseljenima od 27 310 stanovnika. Ako se tome doda još prirodna depopulacija i nezanemariv broj onih koji su se trajno iselili, broj je mnogo veći nego što to donosi statistika DZS-a.

1.3. Hrvatski migrantski identitet

Hrvatski migranti prilikom promjene države napuštaju poznati politički, ekonomski i kulturni sustav i uključuju se u novi, a u tome proces promjene nije vremenski ni fizički ograničen. Emigracija proizvodi egzistencijalnu nestabilnost i u velikom dijelu socijalnog života prekid s mjestom porijekla, čak i

⁶ Usp. Milan MESIĆ, Globalizacija migracija, u: *Migracijske i etničke teme*, 18 (2002.) 1, 15.

⁷ Usp. Mario BARA – Ivan LAJIC, Prisilne, iznuđene i organizirane migracije u etnografskom oblikovanju Hrvatske: primjer Slavonije, u: *Migracijske i etničke teme*, 25 (2009.) 4, 351.

⁸ Usp. *Isto*, 355.

nakon čestih posjeta. Imigracija slavonskog stanovništva u njemački sustav donosi i probleme desocijalizacije koji započinju trenutkom useljenja. U tom procesu vrijednosne pretpostavke, norme ponašanja i ustaljena ponašanja gube svoju društvenu i kulturnu važnost. Zato su migranti, posebice u prvim fazama nakon imigracije, dezorijentirani. Tu i masovni mediji i društvene mreže pomažu u orijentaciji i stabilizaciji. Stuart Hall definira identitet na sljedeći način: »Identitetom se koristim kako bih označio točku susretanja, točku prošivnog koda između diskursa i praksa koje pokušavaju interpretirati, govoriti nam, ili nas usidriti kao socijalne subjekte određenih diskursa s jedne strane, i procesa koji proizvode subjektivnosti, koji nas konstruiraju kao subjekte koji mogu biti iskazani, s druge strane. Identiteti su stoga točke privremenog spajanja na subjektne pozicije koje za nas konstruiraju diskurzivne prakse.«⁹

Charles Taylor govori o »politici identiteta« i »politici priznavanja«. Identitet je, prema Tayloru, »odgovor na pitanje tko sam ja ili tko smo mi, odakle dolazimo i sl., a odgovor se dobiva jedino u interakciji s drugima jer identitet uključuje razliku, a politika identiteta ujedno je politika razlike i politika priznavanja«¹⁰. Identitet se može definirati na nekoliko razina. Prilikom odluke migriranja postavlja se pitanje koliko je bitan hrvatski kolektivni identitet koji određuje razvoj osobnosti u njemačkom društvu. Tako migracije ne predstavljaju samo fizičko kretanje osobe u drugo područje zbog novog posla ili spajanja s porodicom, već su one osobno iskustvo koje u većini slučajeva u potpunosti mijenja osobu.¹¹

George Herbert Mead u kontekstu teorije simboličke interakcije naglašava ulogu društvenih iskustava za izgradnju svijesti i identiteta.¹² U tom slučaju društvena iskustva kroje vlastite odluke i identitet, a preuzimanjem stavova drugih na organizirani način pojedinac stvara u sebi (engl.) »I« i »me«, odnosno člana društva. Dio koji nije okupiran s »me« stvara »I«, koji reagira i odgovara na »me« spontano i nekontrolirano. Identitet je tako djelovanje »I« u skladu s preuzimanjem uloge drugih u »me«, čime je on prisutan kako u »I« tako i u »me«.

Migracije donose promjene na svim razinama identiteta. Promjenom kulturnih okvira hrvatski migrant mora mijenjati socijalni i osobni identitet. Soci-

⁹ Stuart HALL, Introduction: Who Needs Identity?, u: Staurd HALL – Paul GAY, *Questions of Identity*, London, 1996., 2.

¹⁰ Vjeran KATUNARIĆ, Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu, Zagreb, 2003., 293.

¹¹ Usp. Jorgen CARLING, Gender Dimensions of International Migration, u: *Global Migration Perspectives*, 35 (2005.) 1, 27.

¹² Usp. George Herbert MEAD, *La voce della coscienza*, Milano, 1995.

jalni pritisak za redefiniranjem ukupnog sebe događa se u isto vrijeme kada je osobni identitet u krizi jer mora sintetizirati promjene u vlastitom životu. Hrvatski migranti često moraju odoljeti pritiscima negativnih promatranja izvana, moraju odgovoriti na diskreditaciju i stigmatu. Stoga identitet kojim su se koristili godinama u javnom prostoru i matičnoj državi, ne daje odgovore na novo njemačko okruženje. U putu, tj. prilikom migracije, već raste spoznaja o sebi i »drugom«, definirajući ih kao drukčije i različite. Tada dolazi do preispitivanja važnosti onoga nacionalnog, tj. »hrvatskog« u sebi. Svijest o individualnosti neke skupine duboko se prožima s postojanjem skupine »različitih«. Identitet počinje doživljavati krizu kada skupina izgubi mogućnost da sama određuje svoju budućnost, ali i ako je ugrožena njezina sposobnost da opstoji kao posebnost. Kada se društvene skupine iznenada nađu u kulturnom ambijentu koji im je nepoznat, nerazumljiv i prijeteci, nastupa stanje duboke dezorijentacije, tzv. kulturni šok.¹³ Po tome su migracije osobit fenomen, jer nije riječ samo o premještanju pojedinaca ili većih ili manjih skupina iz jednog mjesta u drugo, nego podrazumijevaju i »osebnu seobu kolektivne i individualne svijesti, mentaliteta, pa i identiteta«¹⁴.

Moderno doba obilježeno je fluidnim promjenama, a posljedica liberalizacije zapadne Europe je sve manje zajedničkog unutar neke nacionalne kulture, a sve više zajedničkog jedne kulture s ostalima. Kulturni identiteti konstantno se transformiraju posredstvom kulturne difuzije i sve veće mobilnosti ljudi. Kulturni identiteti u modernom i postmodernom svijetu nipošto nisu potpuni i unificirani te su nužno multikulturalni i podložni stalnoj konstrukciji i dekonstrukciji.¹⁵ Nacionalni identiteti, kao što je hrvatski identitet, time postaju samo dio tzv. europskog identiteta.

Iako je osjećaj identiteta karakterističan za individuu, podrazumijeva i osjećaj pripadnosti kolektivu, budući da je potreba udruživanja s drugim ljudskim bićima i povezivanja s njima imperativna ljudska osobina koja omogućuje opstojnost ljudskih zajednica, ali i individua ponaosob.¹⁶

¹³ Usp. Miroslav BERTOŠA, U znaku plurala: višestruki i višeslojni identiteti istarski, u: RAZNI AUTORI, *Identitet Istre: ishodišta i perspektive*, Zagreb, 2006., 15–33.

¹⁴ *Isto*, 23.

¹⁵ Usp. Milan MESIĆ, *Međunarodne migracije: tokovi i teorije*, Zagreb, 2002., 282–285.

¹⁶ Usp. Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Dva lokaliteta, dvije države, dva doma. Transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu, u: *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 40 (2003.) 2, 117–131.

1.4. Kriza identiteta

Samuel Huntington u svojoj knjizi *Who we are. America's Great Debate* nabraja »identitetne krize«. ¹⁷ To je »nenormalno« stanje jer u normalnom stanju mi znamo tko smo, ali prilikom migriranja gubimo kolektivni identitet, kojeg nismo svjesni. Isto tako naš kolektivni identitet postoji, iako nismo svjesni projekcije sadašnjosti (sadašnjeg shvaćanja i karakteristika identiteta). Konstrukcija identiteta nije »odraz« objektivne povijesti, nego izbor i mitološka rekonstrukcija povijesne stvarnosti. Migrant često doživljava krizu i tijekom migracije, i godinama poslije, iako se prilikom migracije ubrzo rađa i svijest o »dvostrukoj pripadnosti« mjestu odakle migrant odlazi i mjestu destinacije. Već tada se konstruira hibridni identitet koji nije trajno, već kontekstualno stanje te se pojavljuje u ovisnosti od potreba, interesa i situacije. ¹⁸

2. Hrvatska dijaspora i kolektivni identitet

2.1. Pojam dijaspore i kolektivnog identiteta

Migracijom i integracijom u novoj državi ne prestaje reakcija na situacije u matičnoj državi. U klasičnom smislu dijaspora označava zajednice ljudi dislociranih iz zemlje porijekla kroz migraciju, imigraciju, progon, ili, nekoć, posljedicu kolonijalne ekspanzije. ¹⁹ Značenje pojma dijaspore moguće je podijeliti na dvije velike kategorije: tradicionalno značenje kojom se koristilo do 1968. godine i onom kojim se koristimo danas – tradicionalni pojam se pozivao na narod, na povijesni kolektivitet, koji je mogao biti definiran i religijskim obilježjem, dok se današnja uporaba tog termina generalizira preko nacionalnog određenja ljudi koji žive izvan matičnih država. ²⁰

U dijaspori se rađaju hibridne i višestruke forme identiteta. Diaspore su trans-nacije. Stvaranje i upravljanje migrantskim mrežama ključno je za opstanak dijaspora, no ako je sadržaj mreža u velikom nerazmjeru s domaćinskim društvom, može biti izvor sukoba između dijaspore i domaćinskih društava. ²¹

¹⁷ Usp. Samuel HUNTINGTON, *Who we are. America's Great Debate*, London, 2004., 12–14.

¹⁸ Usp. Tony SANSET, *Some Thoughts on Hybrid Identity*, u: <http://newnarratives.wordpress.com/issue-1-hybrid-identity/some-thoughts-on-hybrid-identity/> (10. I. 2018.).

¹⁹ Usp. John V. BATARELO, *Tipovi dijaspore – poslijeratno hrvatsko iseljništvo i njihovi potomci u Sydneyu* (doktorska disertacija), Zagreb, 2013., 69.

²⁰ Usp. Tölölyan KHACHIG, *Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment*, u: *Diaspora*, 5 (1996.), 3–36.

²¹ Usp. John V. BATARELO, *Tipovi dijaspore – poslijeratno hrvatsko iseljništvo i njihovi potomci u Sydneyu*, 70.

Termin *dijaspora* stječe popularnost u doba »gastarbajtera«, nakon spoznaje da se gostujući radnici neće vratiti u matičnu državu. Iz potrebe za organizacijom, dijaspora postaje društveno organizirana zajednica. Aktivnosti dijaspore su u prvom redu transnacionalne i često virtualne. U vrijeme hibridnih identiteta i simboličkog etniciteta nemoguće je odrediti granice dijaspore kao grupe ili kao populacije jer su kriteriji kategoriziranja postali potpuno nejasni. Slobodna odluka pojedinca da se angažira i postane vidljiv kao pripadnik dijaspore te snaga njegovih slabih veza sve više konkurrira jakim vezama transnacionalnih obiteljskih migrantskih mreža, etničkih migrantskih kolonija i sl. Druga i treća generacija migranata slabo je aktivna. U dijaspori se razmjenjuju transnacionalne prakse u kojima nisu uključena samo iskustva migranata nego i materijalna dobra, informacije, simboli i kulturne prakse.²²

Za izvjesne sociologe termin *dijaspora* je »ispražnjen od svakog sociološkog značenja i reintegriran u nacionalni diskurs«. Ta je hipoteza prisutnija od 1990. godine, kada migranti i njihovi nasljednici, zahvaljujući tehničkom progresu transporta i komunikacije, umnožavaju kontakte sa zemljom porijekla, a brojne vlade pozivaju na »patriotizam« i mobiliziraju emigraciju za glasovanje, za financijsku podršku i lobiranje.

Iskustvo migracije živi simultano između dvaju društvenih prostora, po kojem svrha novog nacionalizma u dijaspori »nije da se konstruira državnacija, već da se rekonstruira zemlja podrijetla«. U tome je i svrha transnacionalnog poimanja države, koja se »reformira« u transnacionalnom prostoru preko sveukupnoga nacionalnog korpusa. Tipologija transnacionalnih praksa migranata pokriva velik broj aktivnosti poput prekograničnog glasovanja, migrantskih okupljanja protiv nepravda u zemlji podrijetla ili angažiranja na projektima nacionalnih udruga koje se provode u domovini.²³

2.2. *Transnacionalnost*

Ako izostane transnacionalna razmjena, ali se ljudi nastave identificirati s obzirom na etno-nacionalne karakteristike s onima u domovini i članovima iste etničke zajednice drugdje u svijetu (kroz više generacija), riječ je samo o dijaspori. Stoga nisu sve dijaspore transnacionalne zajednice, no transnacionalne

²² Usp. Thomas FAIST, *The Border-Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics*, u: RAZNI AUTORI, *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions*, Aldershot, 2004., 1–34.

²³ Usp. Eva OSTERGAARD-NIELSEN, *The Politics of Migrants Transnational Political Practices*, u: *International Migration Review*, 37 (2006.) 3, 760–786.

zajednice mogu se kreirati unutar dijaspora. Nadalje, dijasporu ne smijemo reducirati na makroekonomske i tehnološke tijekove povezane s kasnim modernitetom. Ona je iznad svega ljudski fenomen, življen i iskustven.²⁴

Biti transnacionalan podrazumijeva pripadanje dvama ili više društava u isto vrijeme. Socijalni i medijski prostori tu dobivaju na značenju posredstvom novih tehnologija. Transnacionalni socijalni prostori relativno su trajni tijekom ljudi, ideja, dobara, simbola i usluga koji prelaze nacionalne granice i povezuju migrante s onima koji su ostali u matičnoj zemlji, preko odgovarajućih mreža i nevladinih organizacija, ali koje su zemlje primitka i zemlje porijekla zakonski regulirale, čime dolazimo do zaključka da je koncept emigranta ili imigranta manje prikladan u usporedbi s transnacionalnim migrantom, naročito u slučaju multilokalnih obitelji. Ipak, treba imati na umu da su hipermobilni ljudi (u geografskom smislu) izuzetak, a ne pravilo u transnacionalnom socijalnom prostoru.²⁵

U današnje vrijeme za hrvatske migrante mediji su nezaobilazan faktor. Migracijom pojedinac gubi osjećaj pripadnosti, stoga se javlja osjećaj praznine pa socijalne mreže postaju polje za interakciju i transformaciju. Dolazi do ponovnog propitkivanja identiteta i odluka, a identitet tada kao urođena kategorija ne odgovara realnosti suvremenog svijeta, što se vidi posebice pri proučavanju druge ili treće generacije migranata. Upravo mediji opskrbljuju identitete simboličnim resursima, identifikacijama, poviješću, koji su baza za reflektivni projekt »ja« identiteta. Globalizacija ima pluralizirajuće djelovanje na identitete te stvara velik broj mogućnosti za nove pozicije i identifikacije.

3. Istraživanje

Povodom trideset godina izlaženja časopisa *Migracijske i etničke teme* (1985. – 2015.) Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu organizirana je 26. veljače 2015. godine konferencija »Migracije i etičnost na početku 21. stoljeća«. Na toj konferenciji izlagala je i koautorica ovoga rada svoj rad naslovljen »Nakon petnaest sati putovanja autobusom – konstrukcija identiteta mladih migranata iz Slavonije«. Na temelju toga izlaganja autori su napravili ovo istraživanje. Predmet istraživanja su migracije mladih između osamnaest i trideset godina, a istraživanje je započelo u siječnju 2015. godine i trajalo je sve do kraja 2016.

²⁴ Usp. John V. BATARELO, Tipovi dijaspore – poslijeratno hrvatsko iseljeničtvo i njihovi potomci u Sydneyu, 71–72.

²⁵ Usp. Jadranka GRBIĆ JAKOPOVIĆ, *Multipliciranje zavičaja i domovina: Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*, Zagreb, 2014., 29.

godine. Zbog veće objektivnosti, istraživanje je nakon konferencije naknadno prošireno i na osobe koje su napustile Hrvatsku u starijoj životnoj dobi. Naglasak je stavljen isključivo na Slavonce iz Republike Hrvatske koji su se doselili u regiju Baden-Württemberg u Njemačkoj. Treba uzeti u obzir da je slavonska regija trenutno gospodarski i ekonomski »najsiriromašnija« u Hrvatskoj, a Baden-Württemberg je jedna od najbogatijih regija u Njemačkoj, što zasigurno ima utjecaj na motivaciju migriranja i migrantski identitet.

Metode kojima smo se koristili prilikom tog istraživanja su *online*-anketa i intervjui. *Online*-anketa je napravljena uz pomoć Google obrasca,²⁶ a sastojala se od dvadeset pitanja. Pitanja su bila podijeljena na tri dijela. Prvi dio odnosio se na demografske podatke ispitanika, drugi dio na teoriju identiteta i identifikaciju, a treći dio bavio se pitanjem utjecaja medija prije odlaska na rad u Njemačku, kao i na odlazak.

Anketa je podijeljena u nekoliko Facebook grupa (*Idemo u svijet – Njemačka*, *Idemo u Stuttgart*, *Idemo u Njemačku – javno*) u kojima potencijalni migranti iz Slavonije pronalaze pitanja i odgovore o migraciji. U anketnom istraživanju sudjelovalo je 283 ispitanika.

Uzorak za intervjuje odabran je *snowball* metodom, prema međusobnoj preporuci ispitanika. Intervjui su se vodili u neformalnim okruženjima, a pitanja nisu bila konkretno strukturirana. Intervju je tekao kao »razgovor uz kavu«, ali koji je ispitivač moderirao u smjeru triju dijelova koji su korišteni i u *online*-anketi. Takav način intervjuja odabran je da bi se izbjeglo konvencionalno postavljanje pitanja te pustilo ispitanika da sam ispriča svoju priču i doživljava migracije, bez ograničenja vremena i bilo kakva sugeriranja autora istraživanja. Na taj se način svaka migracija mogla razumjeti u određenom kontekstu i vremenu, što stvara probleme pri kategorizaciji rezultata, ali otvara puno širu perspektivu. Razgovori su snimljeni, a svim ispitanicima je zagarantirana anonimnost te korištenje njihovih odgovora strogo u znanstvene svrhe. Svi su detalji intervjuja pohranjeni na sigurnom računalu, kojem samo autori imaju pristup, a imena intervjuiranih su promijenjena. U intervjuima je sudjelovalo petnaest ispitanika.

Cilj samog istraživanja bio je utvrditi psihološku perspektivu prije, tijekom i nakon migracije, kao i promjene kojima je podložan identitet i njegove vrijednosti. Važno je bilo ispitati i korištenje medija u procesu migracije i potonje socijalizacije, jer su oni veoma važno sredstvo u oba procesa, posebno korištenje društvenih mreža.

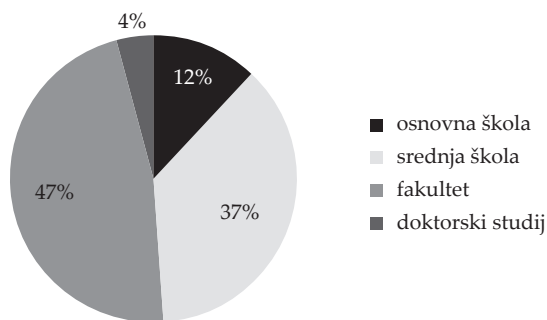
²⁶ Google obrasci, u: <https://www.google.hr/intl/hr/forms/about/> (10. I. 2018.).

4. Rezultati

Rezultati *online*-ankete prikazani su u obliku grafikona, dok su dijelovi intervjua navedeni kao citati. Ako su ispitanici koji su sudjelovali u intervjuima imali identične odgovore, autori su ih saželi. Anketa je imala dvadeset pitanja, no budući da su se odgovori ispitanika o mnogim temama podudarali ili bili identični, ovdje donosimo samo paradigmatičke i reprezentativne odgovore.

Na početku *online*-ankete zatraženo je od ispitanika da navedu demografske podatke poput spola, obrazovanja, mjesta prebivališta i godine dolaska u Njemačku. Rezultati grafikona br. 1 prikazuju obrazovnu strukturu stanovništva. Najveći broj ispitanika ima srednjoškolsko obrazovanje (37 posto) ili fakultet (47 posto, čemu treba pridodati i 4 posto osoba s doktoratom znanosti. S obzirom da u medijima već odavno postoji termin »odljev mozгова«, koji se koristi za odlazak visokoobrazovanih za boljom perspektivom, ovi rezultati su potvrdili ono što se u javnosti već dugo tvrdi, što je ujedno i veliki financijski gubitak za državu koja je ogromne novce uložila u njihovu formaciju.

Grafikon br. 1 – Obrazovanje

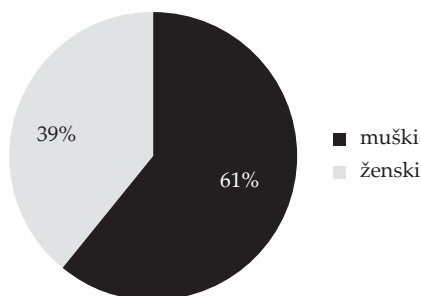
Prilikom intervjua Ivan je ispričao svoje viđenje: »Po struci sam viši medicinski tehničar. Nekoliko godina radio sam u KBC Osijek. Uložio sam puno vremena, truda i novaca u studiranje, što mi se još nije isplatilo. Iako sam zanezario financijsku situaciju, jednostavno mi osječka bolnica ne može ponuditi pristojne uvjete za rad. Odlučio sam se za novi posao u Stuttgartu, gdje su mi ponudili odlične uvjete i smještaj, pa sam došao na sigurno. Ipak, prevagnulo je znanje njemačkog i engleskog jezika koji sam naučio za vrijeme studiranja, pa mislim da je nama visokoobrazovanim puno lakše odlučiti se na migraciju.«

Antoneli je doktorski studij otvorio vrata u Europu: »Kao istraživaču je vrlo lako naći potencijalno mjesto na fakultetima ili institucijama. Svugdje si

dobrodošao. Fakulteti pomognu pronaći smještaj te se nešto novca čak dobije unaprijed.«

Grafikon br. 2 pokazuje da je veći broj migranata muškog spola (61 posto), što nije neočekivano s obzirom da su muškarci, još od doba gastarbajtera, bili ti koji su prvi odlazili trbuhom za kruhom. Tek naknadno je dolazilo do spajanja obitelji i migriranja žena, čiji se broj povećava iz godine u godinu. Zbog sve veće potražnje radnica u ugostiteljstvu i poslovima čišćenja u zemljama Zapada, povećava se i broj migrantica.

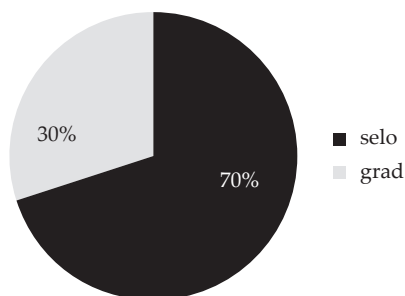
Grafikon br. 2 – Spol

Problem s kojim se susreću žene sažela je Marina, koja je diskretno naznačila i pritiske ćudoredne naravi, a koja tvrdi: »Puno je teže biti žena u procesima migracije. Kada sam se odlučila na selidbu, nisam dobila podršku okoline, bez obzira što sam mlada i visokoobrazovana. Osim opasnosti koje vrebaju kada se žena sama odluči na put, mislim da je problem još uvijek u našim patrijarhalnim stavovima. Puno je izazova za samu ženu koju se nerijetko gleda samo pod 'jednim' vidom i izlaže pritiscima na granici *mobbinga*. Ali, ako ću čekati bolji trenutak i bolju situaciju za žene, koliko ću morati čekati?«

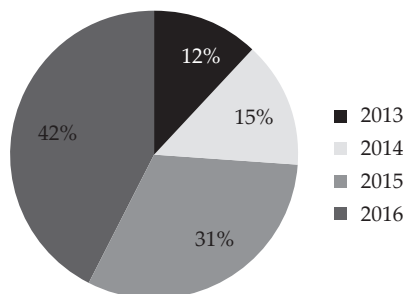
Prema grafikonu br. 3, možemo zaključiti da se na migraciju odlučuje veći broj stanovnika Slavonije koji žive u selima (70 posto). Uzrok tomu je lošija mobilna povezanost u Slavoniji, što dovodi do težeg zapošljavanja ako se ne posjeduje osobni automobil. To pitanje također je važno za razumijevanje migrantskih identiteta, s obzirom da prilikom migracije većina migranata iz Slavonije dobiva posao u većim gradovima unutar regije Baden-Württemberg. Slavonska su sela većinom veličine do 500 stanovnika, što može proizvesti dezorijentaciju prilikom preseljenja u milijunske gradove Baden-Württemberga, pa time i identitetsku krizu. Neki su ispitanici zbog toga priznali i probleme s alkoholom i osjećajem osamljenosti.

Grafikon br. 3 – Mjesto prebivališta u Republici Hrvatskoj

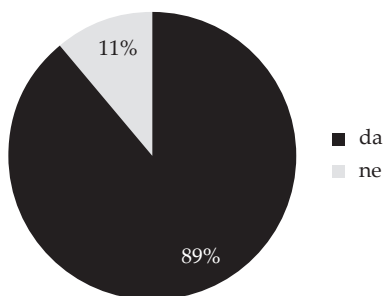

Grafikon br. 4 može ponuditi odgovore o dezorijentaciji i integraciji te se vidi da je većina migranata stigla 2016. godine, jer je njemačko tržište rada za Hrvate potpuno otvoreno tek u srpnju 2015. godine pa se može očekivati da se većina osjeća još neintegriranima, što su često znali naglasiti i u svojim intervjuima. Prema podacima njemačkog Ministarstva za migracije i izbjeglice (BAMF) iz 2015. godine, Hrvati su šesta najbrojnija manjina u Njemačkoj. Svi ispitanici su se složili da je velika vjerojatnost da će sresti nekoga iz Hrvatske ili Slavonije, šaleći se pritom da će »prije sresti poznanika u Stuttgartu nego u Osijeku!«

Grafikon br. 4 – Dolazak u BW

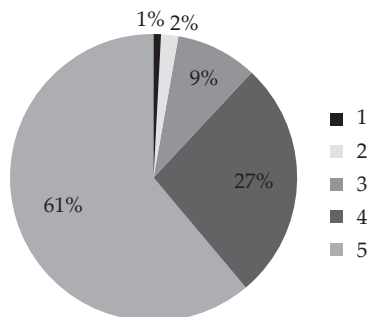
Grafikon br. 5 – Promišljanje o vlastitom identitetu

Grafikon br. 5 pokazuje da je 89 posto ispitanika promišljalo o svojem identitetu. Uglavnom se to događa onog trenutka kada se upute na put i počne se pojavljivati strah od nepoznatog okruženja. Migranti tada propitkuju svoje odluke, razmišljaju o svojim prioritetima i suočavaju se s jednom od najvećih promjena koje čovjek može doživjeti.

U grafikonu br. 6 prikazan je u obliku ljestvice utjecaj migracije na psihološku perspektivu. Brojka 1 označava jako slab utjecaj, dok brojka 5 označava jak utjecaj. Najveći broj ispitanika odgovorio je da je to za njih bio jak utjecaj i da je izazvao velike promjene, kako u životu tako i na razini psihološke perspektive i vrijednosnih dilema.

Grafikon br. 6 – Utjecaj migracije na psihološku perspektivu

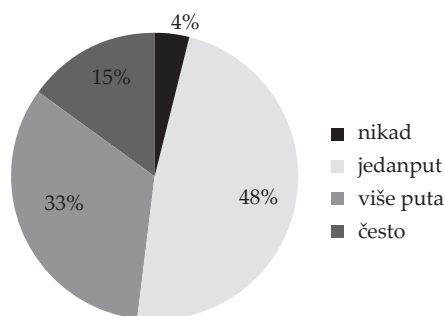
Ogovori na pitanje o identitetskoj krizi prikazani su u grafikonu br. 7. Tek nekoliko ispitanika nije doživjelo identitetsku krizu, dok preko pedesetak ispitanika još uvijek vrlo često doživljava identitetsku krizu.

Na grafikon br. 7 nadovezuje se i grafikon br. 8, koji objašnjava jedan dio identitetske krize. Velika većina ispitanika nije se mogla odlučiti za pripadnost jednom identitetu, čime se rađa hibridni i transnacionalni identitet. Stvarno shvaćanje identiteta tijekom migracije vrlo je teško razumjeti služeći se samo *online*-anketom. U tom su slučaju potrebni puno širi odgovori koji objašnjavaju osobni stav i perspektivu. Zbog toga intervjui donose konkretniju sliku onoga što se događa na razini identiteta. Svaki je ispitanik doživio migraciju na sebi svojstven način, na temelju prijašnjih iskustava i događaja.

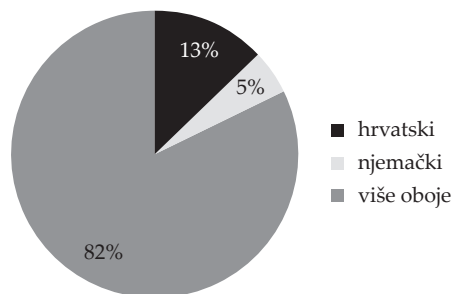
Marko priča svoju priču: »Uхватила me panika onog trenutka kada sam sjeo u bus. Sve što sam znao, poznao, vidio, ostalo je iza mene. U tim trenucima nisam znao kako sebe objasniti, jer sam postao još jedan broj koji odlazi u potrazi za poslom. Putovao sam u državu gdje nikoga nisam poznao i gdje nisam znao što me čeka. Sada kada je to iza mene, ne bih želio nikad više doživjeti taj osjećaj. Bila je to prava identitetska kriza.«

Anamarija je razmišljala potpuno drukčije: »U Njemačkoj sam provela šest mjeseci na studentskoj razmjeni. Kada sam diplomirala, znala sam gdje i zašto želim ponovno natrag. Trenutno živim ovdje, ali ne postoji garancija da će me Njemačka zadržati. Ne znam što će se dogoditi. Ali, hrvatski identitet mi nitko ne može oduzeti, gdje god živjela. Možda mi se sviđaju drukčije uređene države, pa sam se odlučila za migraciju, ali upravo ta putovanja i seljenje čine moj identitet, pa mi to ne predstavlja nikakav stres.«

Grafikon broj 7. – Kriza identiteta

Grafikon broj 8. - Pripadnost naciji/kulturi/identitetu

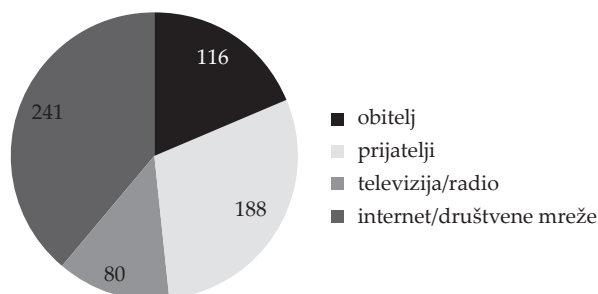
Ivana vidi migraciju kao veliku promjenu u svojem životu: »Nekad se čini da to nije bila dobra odluka. No, svaki dan je sve bolje. Živim na relaciji između Hrvatske i Njemačke. Posao mi omogućava kreiranje smjena, pa uvijek nađem način da odem posjetiti svoju obitelj. Ne znam koliko dugo će to ovako funkcionirati, ali sam zadovoljna.«

Kata je jedna od pripadnika starije generacije koja se odlučila na preseljenje: »Trbuhom za kruhom odlučila sam i ja u svojoj 45-oj! I nije mi žao. Povala sam svoju mlađu kćer koja ovdje pohađa škola. Jako brzo sam upoznala velik broj ljudi, našla odličan posao, tako da tek sada osjećam olakšanje u svojem životu kao i olakšanje u svojoj glavi. Neću se vratiti u Hrvatsku do mirovine.«

Postoje i obrnute situacije koje mogu utjecati na identitet i stvoriti krizu, kao što je to bilo kod Ive i Mare, koji su stigli u Njemačku još kao gastarbajteri: »Tolike godine smo radili u Njemačkoj i plaćali porez, ali se još uvijek nekako osjećamo kao stranci. Tu smo auslenderi. Ne smatramo da mi ovdje ne pripadamo, to nam stalno drugi ponavljaju. Napravili smo kuću u Hrvatskoj, i kad dođemo dolje, osjećamo se isto tako. I tamo smo auslenderi. Nevjerojatno je da nakon toliko godina mi i dalje ne znamo tko smo, koji nam je nacionalni identitet i gdje pripadamo. Ne znam hoćemo li to ikada saznati.«

Grafikon br. 9 prikazuje utjecaj na odluku migriranja. U tom pitanju bilo je moguće odlučiti se za više odgovora. Na prvom su mjestu na odluku tu utjecali internet i društvene mreže. Nešto slabiji utjecaj imali su obitelj i prijatelji. Velik faktor je vrsta migracije. Riječ je o ekonomskim migracijama, što znači da se mediji koriste kao izvor informacija i prema volji pojedinca. Ako bismo kao primjer uzeli neku drugu vrstu migracija kao predložak, rezultati bi bili zasigurno drukčiji, npr. u vrijeme gastarbajtera obiteljske su veze bile te koje bi utjecale na odluku odlaska na rad u drugu državu. U prisilnim migracijama u

Grafikon br. 9 – Utjecaj na migraciju

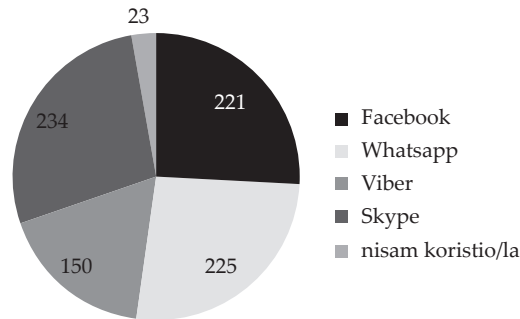

vrijeme izbjegličke krize 2015. godine rat je bio prvi utjecaj na migraciju, kao i obiteljske veze i poznanstva.

Grafikon br. 10 prikazuje korištenje komunikacijskih kanala prije i tijekom migracije. Bilo je moguće više odgovora. Anketa je pokazala da je od 283 ispitanika 255 koristilo WhatsApp za komunikaciju. Prati ga Facebook, Messenger i Viber. Gmail su koristili kao službeni komunikacijski kanal, ako su bili u kontaktu s poslodavcem. Skype ima slabu važnost prije i tijekom migracije, ali zato postaje glavno komunikacijsko sredstvo nakon migracije.

Grafikon br. 10 – Korištenje komunikacijskih kanala prije, tijekom i nakon migracije

Ako se ponovno vratimo na situaciju iz 2015. godine, u vrijeme izbjegličke krize ti komunikacijski kanali djeluju kao »suho zlato« za migrante. WhatsApp i Viber grupe prostori su gdje se odvija cijeli menadžment prilikom ilegalnih prelazaka granica, stoga društvene mreže mijenjaju potpuno koncepciju migracija u XXI. stoljeću.

Za intervjuirane ispitanike društvene mreže predstavljaju ogroman napredak u procesu migracije.

Mia objašnjava: »Ja ionako ne mogu živjeti bez društvenih mreža. Tako da su mi one bile glavni oslonac prije, za i nakon migracije. Posao sam našla u jednoj od onih silnih Facebook grupa. Na sva birokratska pitanja nađem odgovore u tim grupama. Sve je to odlično koncipirano, Facebook nudi mogućnost pretraživanja pa ja vidim postove stare i nekoliko mjeseci ili godina. Odlično je što ljudi napišu svoje slučajeve i komentare, to olakšava da shvatimo perspektivu onoga što nas čeka.«

Kata se nije koristila društvenim mrežama sve dok nije migrirala: »Svako jutro uz kavu čitam postove u Facebook grupama. Tamo nađem sve aktualne informacije u vezi dječjeg doplatka ili njemačkog poreza. Žao mi je što to nisam čitala i prije migracije, bila bih definitivno više upućena.«

Mateo je objasnio važnost umrežavanja: »Kada sam došao u Stuttgart, nisam poznavao nikoga osim našeg župnika. U razgovoru s njim niknula je ideja da se mi, nova generacija mladih visokoobrazovanih gastarbajtera, umrežimo. Poziv na prvi sastanak se odvio preko Facebooka, a došlo je preko sedamdeset osoba. Po tome već možemo vidjeti koliki je doseg društvenih mreža. O svim aktivnostima novoosnovanog Hrvatskog akademskog foruma odlučivali smo *online* pomoću Facebooka, foruma i WhatsApp grupe. Jednostavno mi je teško i zamisliti kako bi se komunikacija odvijala bez medija. Ne kažem da nije moguće, jer su i nekadašnji gastarbajteri našli način za komunikaciju, ali ne može se osporiti da su nam mediji uštedjeli i vrijeme i novac.«

Zaključak: Važnost katoličkih misija

Slavonija je kroz povijest bila prostor u koji se useljavalo. Taj se proces okrenuo, posebno nakon ulaska u Europsku uniju. Budući da se odlazak ponajviše mladih ljudi događa iz tjedna u tjedan, teško je točno brojčano izraziti razmjere fenomena pa ni službene institucije rado ne izlaze s brojkama, no jamačno je riječ o masovnom fenomenu. U kontekstu iseljavanja iz Slavonije uglavnom se govori kroz prizmu ekonomskih faktora i kriza, no izostavljaju se psihološke, identitetske i etičke dileme i krize koje su, kako je vidljivo iz istraživanja, jednako važne kao i ekonomske. Kao i u valu iseljavanja u vrijeme »gastarbajtera« šezdesetih godina prošlog stoljeća tako i danas, država je zanemarivala pa i ignorirala te aspekte. Tu funkciju kako nekoć tako i danas preuzela je Katolička crkva sa svojim sustavom misija, koje su ne samo mjesta okupljanja vezana za liturgijska događanja nego i mjesta kulturnih, prosvjetnih te općeljudskih susretanja. Stoga je njihova uloga u kontekstu identitetskih, psiholoških i etičkih kriza i dilema ključna i još uvijek nezamjenjiva.

»Prema podacima njemačke autorice Jenni Winterhagen u Njemačkoj je godine 2012. bilo oko 400 misija za strance na 31 jeziku. Ista autorica navodi da u Njemačkoj živi 331 000 osoba hrvatskog porijekla. Za njih postoji 95 hrvatskih katoličkih zajednica, 97 svećenika, 58 pastoralnih suradnika i 45 tajnica. Tome bi trebalo pripisati i dolazak hrvatskih migranata tijekom posljednjih triju godina, nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, kad je olakšano zapošljavanje.«²⁷ Što se tiče točnog broja hrvatskih useljenika nakon ulaska u

²⁷ Usp. Jenni WINTERHAGEN, *Migrantengemenden der katholischen Kirche in Deutschland*, u: *Religion und Gesellschaft in Ost und West*, 42 (2014.) 9, 8. Citirano prema: Nediljko Ante ANČIĆ, *Identitet u dijaspori – Hrvatski katolici između stare domovine i novog prebivališta*, u: *Crkva u svijetu*, 52 (2017.) 1, 57.

Europsku uniju, kako je upozoreno na znanstvenom skupu HAZU-a,²⁸ gdje je predavač bio i koautor ovog članka, doc. dr. sc. Krešimir Ivanda upozorio je da je točan broj teško utvrditi. Naime, podatci hrvatskih institucija donose znatno manji broj od njemačkih, tek nekoliko desetaka tisuća. No prema podatcima njemačkih institucija taj broj je višestruko veći jer naše institucije ne ubrajaju u taj zbroj osobe i obitelji koje nisu odjavile prebivalište, i iznosi blizu 100 000, tako da ukupan broj hrvatskih useljenika u Njemačku sasvim sigurno prelazi brojku od 400 000, s tendencijom svakomjesečnog rasta, pa bi, ako se trend nastavi, veoma brzo mogao dostići brojku od pola milijuna.

Kako je upozorio Nediljko Ante Ančić: »Njemačke su biskupije uvele mjere štednje i zbog nedostatka svećenika provode pastoralni preustroj spajanjem nekoliko župa u pastoralne cjeline. Preuređenje župnih zajednica pogađa i katoličke misije na materinskom jeziku. Njihov se broj smanjuje, a one koje ostaju trebaju se organizacijski i prostorno više povezivati s njemačkim župama. Usto, drugo i treće pokoljenje hrvatskih iseljenika sve je više izloženo asimilaciji.«²⁹

Usto su i potrebe novih useljenika različite od onih iz vremena »gastarbajtera«, kako s obzirom na obrazovnu strukturu tako i s obzirom na nov kontekst sekularizacije i dekristijanizacije, koji pogađa cijelu Europu, pa i Njemačku. Stoga je nužno da tijela Crkve u Hrvata hitno promisle i domisle i kadrovski i metodološki o djelovanju katoličkih misija u novonastalim uvjetima.

²⁸ Znanstveni skup »Kamo ide istočna Hrvatska. Demografsko stanje i traženje izlaska iz krize Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema« održan je 1. prosinca 2017. godine u Đakovu. Budući da je zbornik radova s tog skupa u procesu izrade, podatci su prenijeti prema izrečenom na skupu.

²⁹ Nediljko Ante ANČIĆ, Identitet u dijaspori – Hrvatski katolici između stare domovine i novog prebivališta, 49.

Summary

**THE ECONOMIC EMIGRATION FROM SLAVONIJA TO FR GERMANY
SOME IDENTITY, PSYCHOLOGICAL, AND ETHICAL ISSUES**

Ivica ŠOLA

Department of Cultural Studies, University of Osijek
Trg Svetog Trojstva 3, HR – 31 000 Osijek
ivica.sola@inet.hr

Marijana BIČVIĆ

Bicvic Communications
Radetzkystr. 35, DE – 86 165 Augsburg
bicvic.marijana@gmail.com

The first part of the article is analysing the identity of migrants in a theoretical manner, while putting an emphasis on crises that migrants are facing in the new surroundings in the context of hybridity and transnationality. After that the concept of diaspora is explained, since it can be understood in various ways. The importance of media is pointed out as it regards the context of contemporary migrations as a place of meeting that often eases the process of socialisation and integration. The second part of the article presents results of a study on emigration of people from Slavonija that does not only analyse, as most similar studies, the economic aspect of this phenomenon, but instead focuses on some identity, psychological, and ethical aspects. The conclusion emphasises the importance of continual existence of Catholic missions which are the most important factor in resolving possible crises and problems of activity of migrants in new surroundings.

Keywords: *migrant, identity, media, diaspora, Slavonija, Croatia, Germany.*